

А. Матвєєва, Вчений секретар НДІ правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України, кандидат юридичних наук

Учасники міжнародного транспортного коридору: проблеми класифікації та окремі питання правового регулювання

Одним із головних стратегічних завдань нашої держави на сучасному етапі розвитку є створення національного ринку транспортних послуг та інтеграція до світових транспортних комунікацій через розбудову належної інфраструктури міжнародних транспортних коридорів. Тому важливого значення набувають питання правового визначення статусу та функцій їх учасників.

У науковій літературі зустрічаються дві категорії — «суб'єкти права» та «учасники правовідносин»¹. Проте ми будемо використовувати поняття «учасники правовідносин», яких розуміємо як таких суб'єктів права, які на підставі норм певної галузі або спеціального акта набувають статусу носія прав та обов'язків.

Більшість дослідників виділяють три категорії суб'єктів. Так, викремлюють такі категорії суб'єктів права: 1) люди (фізичні особи);

¹ Див.: Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / Алексеев С. С. – М., 1999. – С. 70; Бойцов В. Я. Система субъектов советского государственного права / Бойцов В. Я. – Уфа: Башкирское книжное изд-во, 1972. – С. 32–36; Гудима Д. А. Понятия «суб'єкт права»: до сучасних дискусій / Д. А. Гудима // Бюл. Мін-ва юстиції України. – 2003. – № 10 (24). – С. 41; Загальна теорія держави і права: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за ред. М. В. Цвіка, В. Д. Ткаченка, О. В. Петришина. – Х., 2002. – С. 338; Загальна теорія держави і права: [навч. посіб.] / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. – [Стер. вид.]. – К., 2000. – С. 192; Лазарев В. В. Теория государства и права: учеб. для вузов / В. В. Лазарев, С. В. Липень. – М., 1998. – С. 293; Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: [навч. посіб.]: 3-тє вид., зі змін. і доповн. – К., 1995. – С. 73; Санжарук Т. О. Класифікація суб'єктів права на сучасному етапі правового розвитку / Т. О. Санжарук // Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. – Одеса, 2003. – Вип. 18. – С. 43; Теория государства и права: учеб. для юрид. вузов и фак-тов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова [2-е изд., изм. и доп.]. – М., 2000. – С. 355; Халфина Р. О. Общее учение о правоотношении / Халфина Р. О. – М., 1974. – С. 155–166; Хропанюк В. Н. Теория государства и права: учеб. пособ. для вузов / Хропанюк В. Н. – М., 1995. – С. 309; Юридична енциклопедія: в 6 т. / гол. редкол.: Шемшученко Ю. С. (голова) [та ін.]. – К., 2003. – Т. 5: П – С. – С. 680; Юридический словарь / С. Н. Братусь, Н. Д. Казанцев, С. Ф. Кечекьян. – М., 1953. – С. 656–657.

2) об'єднання — державні (держава у цілому, державні органи, установи, підприємства, організації), громадські (громадські організації, рухи, громадські підприємства й установи); 3) соціальні спільноти — народ (нація), територіальні спільноти (за адміністративно-територіальними одиницями, виборчими округами тощо), трудові колективи¹. Таку ж класифікацію подають і деякі російські вчені².

Проте усі ці визначення і класифікації суб'єктів права та учасників правовідносин є дещо узагальненими, оскільки кожній галузі права (не говорячи вже про різні правові системи) притаманні свої особливості, завдяки яким у системі права власне й виділяють ці галузі. Так, загальновідомо, що суб'єкти конституційного права не збігаються із суб'єктами адміністративного права, суб'єкти кримінального права не збігаються із суб'єктами господарського права і т. д.

Як нами вказувалося³, діяльність зі створення та експлуатації транспортного коридору переважно є діяльністю у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають ціннову визначеність, тобто є господарською діяльністю. Саме тому учасників ТК ми будемо розглядати крізь призму суб'єктів господарського права.

Законодавче визначення суб'єктів та учасників господарських правовідносин міститься у Господарському та Цивільному кодексах. Господарський кодекс України (далі — ГК) оперує двома основними категоріями — «учасники відносин у сфері господарювання» та «суб'єкти

¹ Див.: Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. : [3-тє вид., зі змін. і доповн.]. – К., 1995. – С. 73; Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М., 1982. – Т. II. – С. 147; Алексеев С. С. Право: азбука – теория – философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 1999. – С. 71; Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. ; за ред. В. В. Копейчикова. – [Стер. вид.]. – К., 2000. – С. 193.

² Теория государства и права : учеб. для юрид. вузов и фак-тов / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Первалова [2-е изд., изм. и доп.]. – М., 2000. – С. 356.

³ Див., напр.: Міщенко А. Транспортний коридор як організаційно-правова форма спеціального правового режиму / А. Міщенко // Вісн. Акад. прав. наук України. – 2007. – № 4 (51). – С. 167–175; Міщенко А. В. Спеціальний режим господарювання у сфері транспортних коридорів / А. В. Міщенко // Законодавство України: проблеми та перспективи розвитку : зб. матеріалів ІХ міжнар. наук. конф. (27.01–31.01.2008 р., м. Косів Івано-Франківської обл.). – Вип. 9. – К., 2008. – С. 324–327; Матвєєва А. В. Деякі питання правового регулювання ринку транспортних послуг в Україні / Анастасія Володимирівна Матвєєва // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право / редкол. : А. П. Гетьман та ін. – Х., 2010. – Вип. 1. – С. 193–202.

господарювання»¹. Відповідно до ст. 2 ГК учасниками відносин у сфері господарювання є суб'єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Згідно зі ст. 55 ГК суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав і обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Кодекс виділяє такі дві групи суб'єктів: господарські організації та громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці.

Статтею 2 ЦК України передбачено, що учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи. Проте, окрім вищевказаних суб'єктів, законодавець окремо виділяє також державу Україна, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права².

Учасникам господарських відносин притаманні специфічні ознаки: визначеність організаційно-правової форми суб'єкта господарювання; майнова відокремленість; легітимність існування як суб'єкта господарювання; наявність господарських прав та обов'язків; можливість нести відповідальність за результати господарювання³. Таким чином, суб'єктами господарського права є майново відокремлена організація або окремий громадянин (фізична особа), легітимовані в організаційно-правовій формі, що допускається законом для здійснення господарської діяльності та керівництва нею, наділені необхідними для цього правами та обов'язками, несуть відповідальність за результати господарювання⁴.

¹ Господарський кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 18, № 19–20, № 21–22. – Ст. 144.

² Цивільний кодекс України : затв. Законом України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.

³ Хозяйственный кодекс Украины: Научно-практический комментарий / [Зельдина Е. Р., Кибенко Е. Р., Мамутов В. К. и др.] ; под ред. А. Г. Бобковой. – Харьков, 2008. – С. 277–281.

⁴ Там само. – С. 282.

На думку О. М. Вінник, суб'єктами господарських правовідносин є лише ті учасники відносин у сфері господарювання, яким притаманна сукупність необхідних для цього ознак: безпосереднє здійснення господарської діяльності або керівництво нею; набуття статусу суб'єкта господарських відносин у порядку, встановленому законом; наявність майна, необхідного для здійснення господарської діяльності; наявність господарської правосуб'єктності¹. Отже, науковець визначає суб'єктів господарських правовідносин як учасників господарських відносин, що безпосередньо здійснюють господарську діяльність або управляють такою діяльністю, створені у встановленому законом порядку, мають необхідне для здійснення такої діяльності майно і володіють господарською правосуб'єктністю².

А. Самойленко виділяє такі три основні ознаки суб'єктів господарських відносин: по-перше, суб'єкти господарських правовідносин повинні здійснювати господарську діяльність — організувати і управляти та (або) безпосередньо здійснювати процес виробництва та (або) реалізації товарів, робіт, послуг для задоволення потреб інших осіб; по-друге, для здійснення господарської діяльності її учасники повинні мати відповідну матеріальну базу — майно господарського призначення. Для визначення майна таким, що має господарське призначення, потрібно, щоб це майно відповідало певним вимогам: за своїм складом та призначенням відповідати меті, характеру та змісту діяльності господарюючого суб'єкта; бути відокремленим від майна інших господарюючих суб'єктів; бути закріпленим за господарюючим суб'єктом на одній із правових підстав (правовому титулі) — праві власності, праві господарського відання або оперативного управління; по-третє, господарюючий суб'єкт повинен мати спеціальну (господарську) правосуб'єктність, під якою слід розуміти такі властивості, що визнаються державою за особами (фізичними чи юридичними): мати господарські права та виконувати господарські обов'язки; нести юридичну відповідальність за неналежне здійснення прав та (або) виконання обов'язків; захищати свої права від порушень і посягань з боку інших суб'єктів господарської діяльності, власних засновників, держави, органів місцевого самоврядування³.

Найбільш повним визначенням суб'єктів господарських правовідносин, на нашу думку, є визначення О. М. Вінник і ми до нього приєднуємось.

¹ Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / О. М. Вінник. – К., 2004. – С. 58.

² Там само. – С. 59.

³ Самойленко А. Суб'єкти господарського права: поняття та класифікація / Анастолій Самойленко // Право України. – 1998. – № 6. – С. 101.

Хто ж може бути учасниками міжнародних транспортних коридорів? На сьогодні у законодавстві України немає жодної згадки стосовно правового регулювання відносин між учасниками МТК. Вітчизняною наукою це питання також ще не розглядалось.

Визначити специфіку відносин між учасниками МТК можна крізь призму етапів його становлення. Умовно можна виділити такі етапи становлення МТК: 1) організаційний етап; 2) техніко-технологічний; 3) будівельно-стимулюючий; 4) експлуатаційний.

Засновниками МТК виступають держави, тому потрібно більш детально зупинитися на розгляді правового статусу цього учасника правовідносин у сфері МТК. Держава є специфічним суб'єктом правовідносин. Вона є найважливішим учасником державно-правових та адміністративно-правових відносин. Держава є основним суб'єктом міжнародно-правових відносин¹.

Для створення на території України транспортного коридору, враховуючи ту обставину, що його розбудова пов'язана перш за все з інтересами не окремих груп, а з інтересами української нації, необхідна санкція того утворення, яке має право виступати від імені всього народу. Таким утворенням відповідно до Конституції України (статті 5, 17, 18) є держава. Для створення на території України транспортних коридорів нашій державі необхідно долучитися до міжнародної транспортної системи і перш за все провести відповідні переговори з іншими країнами — учасницями транспортного коридору. Таким чином, Українська держава виступає на міжнародній арені як суб'єкт міжнародного права.

За визначенням М. О. Баймуратова, суб'єкт міжнародного права — це носій певних міжнародних прав та обов'язків, які виникають відповідно до загальних норм міжнародного права або приписів міжнародно-правових актів. Міжнародна правосуб'єктність є основною ознакою суб'єкта міжнародного публічного права. Вона включає в себе ряд елементів: право виступати на міжнародній арені від свого імені; право вступати у відносини з іншими суб'єктами міжнародного права; право брати участь у створенні норм права; суб'єкт повинен підпадати під дію норм міжнародного права; визнання суб'єкта як такого іншими суб'єктами міжнародного права тощо². Не останню роль у процесі

¹ Хропанюк В. Н. Теория государства и права : [учеб. пособ. для вузов] / В. Н. Хропанюк. – М., 1995. – С. 313.

² Баймуратов М. А. Международное публичное право / М. А. Баймуратов. – Харьков, 2003. – С. 91–93.

розбудови міжнародних транспортних коридорів відіграють й іноземні держави.

Проте держава виступає не тільки як суб'єкт владних повноважень. Розвиток співробітництва в галузі економіки, виробництва, торгівлі, науки та культури призводить до того, що держава вступає у найрізноманітніші майнові правовідносини з іншими державами, а також із міжнародними організаціями, юридичними особами та окремими громадянами інших держав. При цьому зазвичай розрізняють два види відносин, в яких беруть участь держави. По-перше, це правовідносини, що виникають між державами та міжнародними організаціями (з економічного та науково-технічного співробітництва, кредитні тощо). По-друге, відносини, у яких держава виступає як одна сторона; другою стороною у цих правовідносинах можуть бути іноземні юридичні особи, міжнародні господарські (неміждержавні) організації та окремі громадяни. Відносини першого виду регулюються виключно нормами міжнародного публічного права. Відносини другого виду — це можуть бути відносини з поставки товарів, виконання робіт, надання послуг та ін., регулюються нормами міжнародного приватного права¹. У сфері майнових відносин держава виступає як особливий суб'єкт, оскільки вона не є юридичною особою. Можна навести такі найбільш типові приклади участі держави у відносинах невідомого характеру: продаж державних цінних паперів іноземцям; заснування підприємств та інших організацій спільно з іноземними юридичними особами, придбання, спадкування майна, що знаходиться за кордоном, або майна іноземців; укладення концесійних договорів, угод про розподіл продукції та інших договорів подібного роду з іноземними компаніями; укладення договорів оренди майна, що знаходиться за кордоном тощо. У сфері майнових відносин держава виступає як особливий суб'єкт, тому що вона не є юридичною особою².

У Господарському кодексі Українська держава не виділена в окрему групу суб'єктів господарських правовідносин, проте, специфіка цього суб'єкта права може виявлятися, на наш погляд, у двох різних іпостасях: по-перше, держава в особі своїх органів є суб'єктом господарських відносин, який виконує функції регулювання та контролю

¹ Богуславский М. М. Международное частное право : учебник / М. М. Богуславский. – [4-е изд., перераб. и доп.]. – М., 2002. – С. 165.

² Кибенко Е. Р. Международное частное право : [учеб. пособие] / Е. Р. Кибенко. – Харьков, 2003. – С. 78–79.

у сфері господарювання (у даному разі — функції регулювання та контролю за діяльністю ТК); по-друге, держава може виступати не тільки як орган регулювання і контролю, а як безпосередній учасник правовідносин, який здійснює господарську діяльність з надання послуг, виконання робіт, виготовлення продукції (наприклад, за договором концесії тощо). Тобто держава, незважаючи на той факт, що ГК не визнає її суб'єктом господарювання (ст. 8), фактично ним може бути за певних обставин.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» Україна в особі її органів, місцеві органи влади і управління в особі створених ними зовнішньоекономічних організацій, які беруть участь у зовнішньоекономічній діяльності, а також інші держави, які беруть участь у господарській діяльності на території України, діють як юридичні особи згідно з частиною четвертою статті 2 цього Закону і законами України¹.

Держава у процесі розбудови МТК фактично виступає у двох іпостасях: 1) Українська держава як суб'єкт міжнародного публічного права; 2) Українська держава як суб'єкт міжнародного приватного права — держава виступає як суб'єкт господарських відносин на міжнародно-правовій арені. Цим діяльність зі створення МТК і відрізняється від інших видів діяльності.

Слід зазначити, що членами кожного конкретного МТК є національні ТК країн — учасниць кожного конкретного МТК (відповідно до напрямку та маршруту перевезення). Коли МТК уже створені (як юридичні особи), тобто підписані Конвенції, сам МТК розробив свій Статут, визначився, які ж НТК є членами конкретного МТК, розроблено вже Статути окремих НТК, настає досить важлива фаза врегулювання суто технічних питань.

Так, на другому етапі (техніко-технологічному) виникають правовідносини між різними МТК, між МТК та його членами — НТК з приводу вироблення та закріплення єдиних вимог і стандартів щодо діяльності МТК (кваліфікаційні вимоги щодо участі в будівництві та експлуатації МТК суб'єктів господарювання — учасників НТК; вимоги щодо якості та безпеки процесу будівництва та експлуатації інфраструктури МТК; вимоги щодо правового забезпечення діяльності МТК).

Важливу роль для становлення та експлуатації НТК відіграють перш за все власники об'єктів інфраструктури НТК: власники земель-

¹ Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-ХІІ // Відом. Верхов. Ради України. – 1991. – № 29. – Ст. 377.

них ділянок, доріг, які входять до складу НТК; власники СТО, готелів, кемпінгів і т. д. Вони є основними учасниками НТК. Також не останнє місце займають будівельні, ремонтні підприємства, інші допоміжні суб'єкти тощо — усі ті суб'єкти, що здійснюють господарську діяльність з розбудови та експлуатації НТК. Їх слід віднести до допоміжних учасників НТК.

На нашу думку, учасниками НТК можуть бути лише суб'єкти господарської діяльності — юридичні особи. Суб'єкти господарської діяльності фізичні особи-підприємці, враховуючи важливість становлення НТК та їх обмежену відповідальність (порівняно з окремими формами юридичних осіб) не повинні бути учасниками НТК як організації, які створюють та обслуговують інфраструктуру НТК. Вони можуть бути лише споживачами послуг НТК.

До того ж, на наш погляд, юридичні особи недержавної форми власності повинні допускатися до розбудови інфраструктури НТК за наявності низки умов: 1) необхідно запровадити ліцензування окремих видів господарської діяльності, пов'язаних з розбудовою НТК; 2) доцільним було б створення окремого реєстру підприємств, установ та організацій, діяльність яких тим чи іншим чином пов'язана з розбудовою та функціонуванням НТК, що дасть змогу визначити, наскільки ефективна діяльність таких суб'єктів, чи відповідає вона міжнародним вимогам і стандартам тощо; 3) необхідно встановити мінімальний строк для існування юридичних осіб, що мають бажання взяти участь у розбудові НТК; 4) встановити кваліфікаційні вимоги до самих засновників та керівників цих юридичних осіб (наприклад, стаж роботи за певною спеціальністю не менше певної кількості років) і т. д.; 5) на законодавчому рівні потрібно встановити мінімальний розмір статутного фонду, а також закріпити вимогу щодо співвідношення розміру чистих активів та розміру статутного капіталу.

На третьому етапі (будівельно-стимулюючий) виникає низка правовідносин між окремими учасниками НТК (органами державної влади та місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання) щодо встановлення правових засобів стимулювання господарської діяльності в МТК — забезпечення певних митних, податкових, інвестиційних умов тощо.

На четвертому етапі (експлуатаційний) виникають організаційно-господарські відносини між МТК та його учасниками (НТК) та споживачами послуг МТК. Тому в окрему групу учасників доцільно виділити споживачів комплексної послуги, яку надає МТК — тих осіб,

які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з переміщенням та супроводженням товарів у межах ТК. До третьої групи учасників відносин із приводу становлення МТК слід віднести перевізників та експедиторів, які здійснюють господарську діяльність із перевезення вантажів, зберігачів вантажу, страховиків, фінансові установи, які здійснюють операції на території ТК. До них належать юридичні особи та фізичні особи-підприємці, які у встановленому законом порядку одержали дозвільні документи на провадження діяльності в межах ТК (як національні, так і іноземні особи).

Для користування послугами МТК споживачам необхідно дотримуватися низки вимог. Так, для перевізників та експедиторів обов'язковим є членство у Міжнародній асоціації автомобільних перевізників, вони повинні мати добру репутацію, оформити відповідні документи згідно з міжнародними нормативними актами і т. д., оплатити проїзд певними дорогами (якщо вони є платними), фактично «в'їхати» на територію МТК, додержуватись усіх правил та вимог, що ставляться до споживачів МТК. Для пасажирів, вантажовідправників (вантажодержувачів), власників вантажу — оплатити проїзд (або перевезення вантажу) відповідно до визначених тарифів чи ставок.

Для виникнення усієї різноманітності правовідносин, перелічених нами раніше, необхідно попередньо розробити та прийняти певні норми права. Так, до цих норм права слід віднести такі: Конвенції про створення МТК № 1, 2, 3 і т. д.; Статути по кожному конкретному МТК; Статути НТК, що є учасниками конкретного МТК; Закон України «Про стимулювання розвитку міжнародних транспортних коридорів на території України»; Закон України «Про стимулювання розвитку національних транспортних коридорів, які є частиною міжнародних транспортних коридорів» тощо.

Підсумовуючи викладене, слід наголосити на тому, що до **учасників МТК слід віднести**: 1) засновників МТК — Українську державу, яка вступає у дві групи правовідносин — публічно-правові та приватно-правові, та іноземні держави; 2) членів МТК — національні транспортні коридори; 3) членів НТК, які умовно можна поділити на основних (власники об'єктів інфраструктури НТК) та допоміжних (особи, що здійснюють господарську діяльність із розбудови та експлуатації НТК); 4) споживачів послуг МТК — юридичних та фізичних осіб-підприємців, які здійснюють господарську діяльність із надання та споживання послуг у рамках МТК.